

di *isteneket* tisztelvé – nem ismerik az igazit. A mennyei Isten itt tehát nem az egyáltalán való megaláthatatlansága vagy hozzáférhetetlensége alapján, hanem magasabbrendűsége és (meg)létének *bizonyossága* okán képez ellentétet a vallás „babonásan” morfológizáló, alakosító gyakorlatához képest: „mert amikor bejártam és megtekintettem szentélyeitek, találtam olyan oltárt is, amelyre ez volt felírva: AZ ISMERETLEN ISTENNEK. Akit tehát ti ismeretlenül tiszteltek, én azt hirdetem nektek. Az Isten, aki teremtette a világot és mindazt, ami benne van, aki mennynek és földnek Ura, nem lakik emberkéz alkotta templomokban.” (*ApCsel 17. 23–25.*) Ez a definitív istenkép alapvetően mond ellent a *Hajnali részegség* „Úr”-motívumának. Az *Aeropágoszi beszéd* nem az Úr hozzáférhetetlenségét tematizálja, hanem kétfajta fennálló, meglévő istenkép különbségét. Az „ismeretlen Úrnak” kifejezés a *Hajnali részegségben* – miként Paul de Man ezt Riffaterre Derrida-olvasatáról (*Glas*) hangsúlyozza – annak esete, hogy „[h]a egy intertextus csak esetlegesen utal vagy idéz, akkor nincsen szó igazi költői intertextualitásról.” Paul de Man, *Hypogramma és inskripció* = Uő., *Olvasás és történelem*, Osiris, Bp., 2002, 416.

76. Németh G., *Az elgondolhatatlan álorcái*, 312.

77. Szabó Lőrinc, *Kosztolányi Dezső* = Uő., *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák.* (Szöveggyűjtő, jegyz. és utószó: Kemény Aranka). Osiris, Bp., 2013, 472. A vers zárlatának pontos hangnemi értelmezésére nézve beszédes lehet, hogy az autográf gépiratban még „a tűnő élet *megbéküli* ünneplése” szerepelt. Uo., 462. (Kiem. K. Sz. E.)

78. „annak, kiről nem tudja senki, hol van / annak, kit nem lelek se most, se holtan”

79. Ennek a tökéletes, szinte óraműszerű összjátéknak a csúcspontja nyilvánvalóan az égi bál fináléja, amely a modern magyar költészet talán legszebb hangzású – csak *A magánosság*hoz híres részletével mérhető – négy sorában teljeseedik ki. Éspedig úgy, hogy a gondolatritmus uralma mellett is érzékelhető jambusi lejtés úgy szólaltatja meg a magyar magánhangzók teljes regiszterét, hogy közben a látvány a vers legszilárdabb pontjaként a megfoghatatlant rögzíti, a fenség nem-transzcendálható végtelenjét: „és most világolt föl értelme ennek / a régi, nagy titoknak, hogy a mennynek / **tünderei** hajnalba hazamennek / fényes körútjain a végtelennek.” A fentebbi négy sor részint az 1932-es *Téli éjszaka* (megj.: *Pesti Napló*, 1933. márc. 19.) alábbi részletének parafrázisaként is olvasható: „Téli éjszaka. Benne, / mint külön kis téli éj, / egy tehervonat a síkságra ér. / Füstjében, tengve / egy ölnyi végtelenbe, / keringenek, kihúnyanak csillagok.” A József Attila-vers ezzel a mise-en-abyme-szerű látvánnyal is ihletője lehetett a *Hajnali részegség* égi színjátékának: „**A** lenge hold halkal világosítja / A szöke bikkfák oldalát, / Estvéli hűs álommal elborítja / A csendes éjnek angyalát.”

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

FORRADALMAK KORA

3. RÉSZ

Őszirózsás forradalom és spanyolnáthajárvány

Miután Tisza István bejelentette a parlamentben, hogy elveszítettük az első világháborút, megalakult a Nemzeti Tanács. Wekerle Sándor miniszterelnököt előbb Hadik János, majd Károlyi Mihály váltotta posztján. Az őszirózsás forradalom napjaiban meggyilkolták Tiszát, november 16-án pedig kikiáltották a köztársaságot. A tervezett nemzetgyűlési választásokig a Nemzeti Tanács az új kormányt ruházta föl a teljes törvényhozó és végrehajtó hatalommal.

„1918 őszén a magyar értelmiség színe-java Károlyi híve volt, s lelkesen üdvözölte a forradalmat. Vagy ha nem is volt lelkes, felismerte a változások elkerülhe-

tetlenségét.”⁸⁹ November 3-án *A magyar intelligenciához* címmel megjelent egy kiáltvány, melyet 96-an írtak alá, köztük Ady, Babits, Balázs Béla, Bartók, Bölöni, Füst, Lesznai, Lukács György, Pogány József, Schöpflin és mások mellett Kosztolányi Dezső is. Különböző politikai platformok szereplői képviseltették magukat, a szociáldemokratáktól kezdve a konzervatívokig. A kiáltvány szövege többek között a szabadkőműves *Világban* volt olvasható, nem utolsósorban azért, mert programja Jászi Oszkár (illetve Wilson amerikai elnök) elképzeléseit tükrözte.⁹⁰ Kosztolányi tehát 1918 őszén olyan szellemiséghez/politikához adta nevét, mely nemzeti függetlenség és nemzetköziség együttesét, a népek önrendelkezési jogát és a békepártiságot tűzte zászlajára.

A *Pesti Napló* híradásából tudjuk, hogy a kiáltvány az 1918 tavaszán megalakult Világszabadság Ligájának állásfoglalása, aláírói tehát – köztük Kosztolányi – e társaságnak is tagjai.⁹¹ A liga céljai között „a haladás, az emberiség, a pacifizmus szent ügyének” szolgálata, illetve a köztársasági eszmék propagálása szerepelt. Hasonló kezdeményezésre korábban is akadt példa: az Európa Lovagjai egyenesen az Európai Egyesült Államok életre hívásán munkálkodtak. E szervezet tagsági névsorában ugyancsak szerepel Kosztolányi neve. Bekapcsolódását föltehetően magyarázza, hogy épp ekkortájt csatlakozott a szabadkőműves mozgalomhoz. Két, nem minden tekintetben egyező megközelítés jellemezte a tagokat: egy inkább idealista–spiritualista, valamint egy pragmatikusabb–politikussabb fölfogás. Ezúttal sem beszélhetünk pártpolitikai szervezetről, hiszen a szociáldemokratáktól kezdve az inkább konzervatívokig sokak szerepvállalása fölmerült.⁹²

Hogyan fogadta Kosztolányi Dezső a forradalmi változásokat azon túl, hogy nevét adta az említett kezdeményezésekhez? „Elsősorban nem a társadalmi átalakulás hírnökét üdvözli benne, hanem a lángpallosú angyalt, amely fejét veszi a háborúnak, és vele a nyomornak, a cenzurának, elszürkülésnek, hazugságnak” – állapítja meg Réz Pál a forradalmi napokban közölt cikkekről.⁹³ Kosztolányi tehát azok közé tartozott, akik a világháború végének és a béke eljövételének örültek. Öröme azonban nem volt felhőtlen, szkepticizmusának és józanabb helyzetértékelő képességének köszönhetően nem ragadta el az az eufória, ami kortársai jelentős részét. „A háború vége felé jár, de nem hoz örömet s az októberi forradalom sem. Az őszirózsás első nap látványos mozgalmassága még lelkesíti, de hamarosan tartózkodva, fanyarul nézi azt, ami következik. Magyar önállóság! Ó, hogy örült volna ennek a negyvennyolcas honvédszázados unokája, ha háború nélkül s főképpen vesztes háború nélkül történik” – írja Kosztolányi Dezsőné életrajzi könyvében.⁹⁴

Kosztolányi szkepsziséről tanúskodnak *Forradalmi napló* című írásában megfogalmazott gondolatai is. A szöveg az őszirózsás forradalom napjaiban látott napvilágot, épp Károlyiék egyik zászlóvivője, a *Pesti Napló* hasábjain. A cikk naplószerű töredékekből áll. Nyitómondata mintha a történelmi események egyszerűségére és természetességére utalna („Esik az eső – és forradalom van.”), az első szakasz végén azonban már a „forradalom istennőjéről” esik szó, a „hirtelen halál” bármikori lehetőségéről. Mindez társítható a hősiességgel is, ám veszélyre ugyan csak figyelmeztet.

dését a lázas beteghez hasonlítja Kosztolányi. „Népszónokokat hallgatok” – kezdi leírását, melyet a következő konklúzióval zár: „A forradalmi város olyan, mint a lázas beteg. Reggel nyugodt, a hőmérő alig mutat pár tizedet, de este – a sötétség beálltával – vadul emelkedik a higanyoszlop a 39 és 40 felé, s a beteg félrebeszél.”⁹⁵ A népszónokokat tehát akár félrebeszélő „betegekként” is fölfoghatjuk, akik között Károlyi Mihályt is megtaláljuk: „Károlyi Mihály áll a hideg esőben. Minden szavát éljenriadalom kíséri. Mintha álomban beszélne vagy önkívületben, olyan lázas és biztos. Az arca piros, a fülei égnek, a szeme komor. Én pedig nézem, hogyan hull nemes fejére az október barátságtalan nyirka, és arra gondolok ebben a világtörténelmi percben is, hogy óvni, védeni kellene a forradalom vezetőit, orvosoknak kellene vigyázni rájuk, hogy meg ne hűljenek. Hiszen reggeltől estig termekben szoronganak, hol ezer ember forró, füledt lehelete vegyül össze, aztán lázas fővel, kalap nélkül lépnek ki a szakadó esőbe, és rekedt torokkal, már alig működő hangszálakkal kiabálják a szívünk forradalmas szavát.”⁹⁶

A betegség-hasonlat egyáltalán nem tekinthető véletlennek Kosztolányi részéről, hiszen épp e hetekben tombolt legerősebben a spanyolnáthajárvány. Mivel az emberiség a középkori nagy pestisek óta nem találkozott hasonló jelenséggel, így „a háború zűrzavara, a sok nélkülözés és a politikai bizonytalanság mellett a tömeges megbetegedések könnyen pánikot válthattak ki a meggyötört lakosságból. A helyzet súlyosságát tovább fokozta, hogy nem sikerült pontosan azonosítani a kórokozót, sem a fertőzőmechanizmusát leírni.”⁹⁷

A világméretű influenzajárvány föltehetően az USA Kansas államában lévő Haskell megyéből indult el, 1918 februárjában. Amerikai katonák vihették haza a Távol-Keletről a betegséget, s támaszpontjaikról terjedhetett tovább. „Spanyolnak valószínűleg azért nevezték, mert a semleges Spanyolország szolgáltatott először pontos adatokat a betegek számáról.”⁹⁸ Más feltételezések szerint az európai kontinensre Franciaországon keresztül érkezett, jóval nagyobb járványt okozva, mint az amerikai. „Mai becslések 25–70 millióra teszik az áldozatok számát (1919 végéig), ami sokszorosan felülmúlja a világháborúban elesettekét. Budapesten négyezernél valamivel többen haltak meg influenzában 1918 utolsó hónapjaiban, Bécsben mintegy 3900-an.”⁹⁹ Nem is konkrétan magában a betegségben haltak meg sokan, mint inkább a szövődményekben, köztük vérzéses tüdőgyulladásban.

Spanyolnátha vitte el az európai szellem képviselői közül például Egon Schiele-t, Apollinaire-t és Edmond Rostand-t. A magyar irodalmat sem kímélte a járvány: köztudott, hogy Kaffka Margit és fia, Fröchlích Laci, valamint Karinthy felesége, Judik Etel színésznő szintén a spanyol áldozata lett. Utóbbi esetek Kosztolányit is komolyan érintették: Karinthy egyik legjobb barátja volt, így veszteségében ő is osztozott, Kaffka Margit temetésén pedig a Vörösmarty Akadémia és a *Nyugat* szerzőgárdájának tagjaként vett részt. Az Akadémia december 1-jei ülésén a beteg Ady Endre helyett Móricz elnökölt, kinek első bejelentése egyik tagjuk, Kaffka Margit halálhíre volt. A Kosztolányit is alkalmazó *Pesti Napló*ban Hatvany közölt nekrológot.¹⁰⁰ Kosztolányi Dezsőné életrajzi könyvében állítja, hogy „Kosztolányi Dezsőnek kell[ett] felette gyászbeszédet tartani”.¹⁰¹ Mindennek igazolására nincs forrásunk, ám mind az akkor megjelent *Nyugat*, mind az író biográfiai adatait később földolgozó Rolla Margit úgy tudja, Babits és Móricz mondták a búcsúbeszédet.¹⁰²

Judik Etel halálának szépirodalmi „lenyomata” is akad Kosztolányinál, az *Esti megtudja a halálhírt* címmel fennmaradt novella, mely Réz Pál szerint talán a Csáth Géza történetét földolgozó, el nem készült *Mostoba* című regény egyik részlete. A szöveg és a regényrészlet között tematikai eltéréseket találunk, ám az egyik szereplő, Winter Sándor neve azonos. Az ő felesége hal meg spanyolnátha következtében. „Az is bizonyos, hogy az Esti megtudja a halálhírt alaphelyzete Karinthy Frigyes első feleségének, Judik Etelnek – Bogának – halálára utal, aki is 1918 őszén a spanyolnáthajárvány áldozata lett.”¹⁰³ Az írás ugyan a spanyol idejét eleveníti föl, ám könnyen lehet, hogy csak 1930 táján keletkezett.

Károlyi Mihály a járvány miatt elővigyázatosságból bezárt kávéházakat és más közösségi/kulturális tereket az őszirózsás forradalom alatt újból kinyitatta. „Nagymértékben akadályozták a járvány elfojtására irányuló intézkedések végrehajtását, a betegek ellátását az október végén lezajlott fővárosi események. A várost közel egy hétig járó tüntetők a még mozgósítható teljes rendőri állományt lefoglalták, így a járvány elleni védekezésben nem számolhattak velük. [...] A feszültségek csökkentése érdekében az új miniszterelnök, Károlyi Mihály gróf 1918. október 31-én hatályon kívül helyezte a színházak, kabarék, mozik, orfeumok bezáratásáról, illetve a vendéglők és kávéházak zárórájának előrehozásáról kiadott rendelkezést.”¹⁰⁴ Ám az intézkedések eredményeképpen csak tovább növekedett a betegek, illetve elhunytak száma.

A járvány már nyáron fölütötte fejét, s gyors terjedése miatt szeptember végétől rendeleteket kellett hozni a megfékezésére: bezárták az oktatási intézményeket, megtiltották a kórházakban a látogatást, korlátozott nyitvatartást rendeltek el a kávéházakban, alaposabb takarítási kötelezettség mellett. Kosztolányinak a cikkben óvatosan érzékeltetett félelme tehát többek között erre a helyzetre is utal. A sors fintora, hogy Károlyi maga is megkapta a spanyolt, ám hamar fölgyógyult belőle. A járvány 1919 elején hirtelen abbamaradt, s az 1920. január–februári hullámot követően végleg megszűnt.

Kosztolányi Dezsőnél tudjuk, hogy ezekben a hónapokban rettegett egész családjuk, s a nagy félelem „eredményeként” mindannyian megkapták a spanyolt: „literszámra locsoljuk a szublimátos oldatot, torokfertőtlenítő vízzel járunk s az utcán, a villamoson is gargarizálunk. [...] Délben egy órakor valami kaparni kezdi a torkomat. Kettőkor már mind a ketten harminckilenc fokos lázban fekszünk. Estére Bözsi, a dajka is megkapja a járványt s a másik cseléd lány is. Négy ágybanfekvő beteg van a házunkban. Ádámot egy barátnőnk viszi magával. [...] Didének a szíve gyöngye, nekem pedig a tudóm rozzant, Bözsinek is a szíve rendetlenkedik. Dide a leghíresebb szívspecialista tanárt követeli a lány számára. Azután lassan lábadozni kezdünk. [...] Ádám is] átesett a betegségen [...] Az uram hónapokig nem bír aludni [...] szaglását tökéletesen elveszítette, a nyálkahártyagyulladás nem akar megszűnni. Rákap egy vérpangást előidéző, zsongító gyógyszer.”¹⁰⁵

Kosztolányit – naplójának tanúsága szerint – művészi értelemben is foglalkoztatta a járvány. Későbbi tárcáinak és novelláinak, illetve 1933-as regényének (novellafüzérének) címszereplője, Esti Kornél ugyancsak találkozott volna a spanyollal, méghozzá az őszirózsás forradalom mint háttér megjelenítésével. *Esti és a forradalom* cím alatt az alábbi bejegyzés olvasható a gyorsírásos naplóban: „A spanyolban egymásra állították a koporsókat. Döghalál. Azt hittük, hogy mindennek

vége. Nagy okosok a keresztségben.”¹⁰⁶ Ám megjelent írásaiban is szép számmal találunk utalásokat a járványra, mint például a *Drótsövény-betegség*, a *Hja, béke van*, a *Járvány*, a *Kedves cenzor*, *A szutykos város* és az *Orfeum* című szövegeiben.¹⁰⁷ „Soha ennyi halottaskocsit nem láttunk a pesti utcákon, a szomorú fekete-ezüst fogatok a gyászhuszárokkal sietve vágtatnak végig, mert sok a dolguk. Istenuccse, nem így képzeltük a béke közeledését. [...] A béke felé közeledő emberiség optimizmusa egyelőre csak abban nyilatkozik meg, hogy náthának keresztelte azt a nyavalyát, melyben naponta hatvanan halnak meg” – írja például a *Hja, béke van* című cikkében.¹⁰⁸

A *Járványban* a középkori pestissel von párhuzamot, hasonlóan érzékletes leírással: „Járok ebben az olvatag és forró őszben, s hallgatom, mit beszélnek embertársaim. [...] ilyesmiket hallok: »Reggel már harminckilenc fok láza volt... az orvos már akkor megmondta... hajnalban pedig...« Látok idegeseket, kik halványlila toroköblítővel gargalizálnak a hídon, mellényzsebükben tartják a jódos orrkenőcsöt, és semmiért sem fognának kezet, még egy miniszterrel sem, mert attól tartanak, hogy a miniszter is spanyol. Budapest egy középkori város képét mutatja... Délután kis talyigán vagy negyven koporsófüdelet húz füttyürészve egy suhanc, este felé pedig a budai körúton üres halottaskocsi robog, melyen hosszan elnyúlva alszik egy gyászhuszár, aztán felébred, és unottan beleásít ebbe a halálos világba. [...] A XIV. századbéli pestisjárvány idején, melyben az akkori emberiség egyharmada elpusztult, minden családi kötelék felbomlott, az emberek nyílt utcán szeretkeztek, az orvosok otthagyták a beteget, a sírásók pedig a kihalt városokban fosztogatták az üres lakásokat.”¹⁰⁹ Ugyancsak a középkori döghalál képe jelenik meg a már idézett *Esti megtudja a halálbírt* című novellában. E ponton Kosztolányi azon eljárására is utalnék, miszerint korábbi publicisztikai szövegeit (azokban megfogalmazott gondolatait) is fölhasználta későbbi szépirodalmi munkáiban: „csupa gyászjelentés meredt rá, fekete keresztekkel, mint holmi fejfaerdő egy temetőben. »178 új haláleset – hirdették a cikkek, szinte ujjongva –, tetőfokon a spanyoljárvány.«

– Nem spanyol – gondolta. – Dögvész, döghalál. A végítélet ez, a végítélet.”¹¹⁰

Visszatérve a *Forradalmi napló* című szöveghez: a pénteki naphoz rendelt bejegyzés ugyancsak szkeptikus, s borúlátó gondolatokat tartalmaz. „Esős, szürke, majdnem hétköznapi” ez a nap is, nem kitüntetett „világtörténelmi pillanat”, vagy éppen csak ilyen egyszerűek a „világtörténelmi pillanatok” is. „Az emberek – úgy látszik – hamar megszoknak mindent” – jegyzi meg Kosztolányi, utalván a közönytárra vagy éppen az emberek minden rendszerhez való gyors alkalmazkodására (rosszabb esetben akár köpönyegforgatására). Ezt követően céloz arra a rémhírré, miszerint több tízezer fölfegyverezett orosz katona menne a főváros felé. Többek között Jászi Oszkár is megemlékezik róla, milyen híresztelések kaptak szárnyra az őszirózsás forradalom napjaiban: „Minduntalan riasztó hírek érkeztek. Egy bosnyák ezred vonul föl ellenünk... Maga Lukachich vezeti... Tehát itt a vég...”¹¹¹ Az orosz katonákról szóló hír is körbejárta Budapestet, ám idővel vaklármának bizonyult. Kosztolányi szövegében azonban – annak ellenére, hogy ő is jelzi a rémhír hamiságát – erős marad a baljós hangulat: „rémhírek terjengenek a levegőben, mint a hollók. Sötét szárnyaik elborítják a szerkesztőséget, azt a villamos lámpát is, melynek fényénél írok.”¹¹² Az érzékletes hangulatfestés ismét jelezheti a spanyol-

nátha miatti rettegésben töltött hétköznapok miliójét, valamint a vesztes országban eluralkodó aggodalmakat, hiszen ezekben a napokban senki nem látta a közeljövőt sem: az antant milyen békefeltételeket fog szabni, melyek lesznek a megszállott övezetek, mekkora területi és gazdasági veszteségekkel kell majd számolni. Kosztolányi naplója végén azonban ekkor még megnyugodva konstatálja: visszatért a régi pesti humor...

Szintén az őszirózsás forradalomban való *mérsékelt* részvételről – s egyúttal *távolságtartásról* – árulkodik, hogy *A diadalmas forradalom könyve* című kiadványban szerepel ugyan Kosztolányi, ám egyfelől olyan verssel, melyet nem a forradalom napjaiban írt; másfelől pedig olyan írással, ahol az emberi kisszerűségről, a köpönyegforgatás egy bizonyos esetéről beszél, ami minden társadalmi átalakulást kísérni szokott. Hangja tehát nem egészen „diadalmas”, sokkal inkább szkeptikus, óvatos, s emberismeretről tanúskodik.

A kötetet Gellért Oszkár szerkesztette, és a Légrády Testvérek adták ki. A szerkesztő visszaemlékezéséből megtudjuk, hogy ő maga jelentkezett a feladatra: „1918 november első napján arra kértem Légrády Imrét, mentsen fel engem a Pesti Hírlapbeli minden munkától és bízson meg inkább azzal, hogy könyvet szerkessek a forradalomról. Ajánlatomat örömmel fogadta; a Légrády-házban én lettem volna – mint a Nemzeti Tanács tagja – az a híd, melyen a lap- és könyvkiadó átsétálhatott volna az új magyar valóságba; a Légrádyak legalábbis így képzeltek.”¹¹³ A kiadvány alcíme utal a tartalomra és a célra is: „A népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak önvallomása. A forradalmi napok hiteles krónikája.”¹¹⁴

A forradalom propagandakiadványáról beszélhetünk tehát, valamint azon politikai erők (polgári radikálisok és szociáldemokraták), illetve szellemi holdudvarok hitvallásáról (köztudott: a két csoport nem különült el élesen egymástól, számos író/újságíró/szellemi ember is részt vett a változásokban, tisztségeket is betöltve), amelyek az őszirózsás forradalom híveként és/vagy előidézőjeként léptek föl. Ezenkívül az is ismert tény, hogy az írók-újságírók szerepe később, a kommün időszakában ugyancsak jelentős volt, minek köszönhetően Kosztolányi is az események fősodrába került – nem egyszer célponttá is válva egykori kollégái/pályatársai (köztük Kun Béla és Lukács György) szemében.

A Gellért által szerkesztett könyv mottója a következő volt: „Hódolat a magyar forradalom névtelen százezreinek.” Címlapján vörös szín uralkodott, amit Gellértnek szóvá is tett Lenkey Gusztáv, a *Pesti Hírlap* felelős szerkesztője: „mért nem csináltatok inkább piros-fehér-zöld címlapot, mért ehelyett az orosz forradalmi színt. Petőfi versével feleltem.”¹¹⁵ Az első oldalon mindjárt Károlyi Mihály fotóját közölték, majd a miniszterek arcképcsarnoka következett.¹¹⁶ Ezután jönnek a szövegek, természetesen a politikusok hozzászólásaival. Elsőként Károlyi emlékezik vissza a háborús évekre és a forradalom gyors napjaira, majd a miniszterek. Őket követően a „kisebb” tisztségeket betöltők (miniszteri tanácsos, sajtófőnök, egyetemi tanár stb.) osztják meg személyes élményeiket a forradalommal, a Nemzeti Tanács megalakulásával, Tisza és Wekerle bukásával, a IV. Károly királlyal történő tárgyalásokkal kapcsolatban.

A politikus-blokk után az irodalmi élet szereplői vonulnak föl. Ezúttal is arcképcsarnok nyitja a szövegek gyűjteményét. Fő helyen Ady Endre portréja látható

– Ady tehát ezáltal is legitimizálódik „a forradalom költője” szerepkörben –, melyet államtitkárok, tábornagyok, egyetemi tanárok (köztük előkelő helyen a konzervatív sajtó és a klerikális egyetemi ifjúság által korábban üldözött Pikler Gyula) és olyan írók fényképei követnek, mint Babits és Móricz. Kosztolányi Dezső nem kapott kitüntetett helyet a kötetben, ami szintén utalhat távolságtartására.

Kik szerepeltek *A diadalmas forradalom könyvében* az újságíró- és íróársak közül? A többség ünnepelte Károlyiék győzelmét, és az őszi napok mámorában fogant élménybeszámolóját közölte. Gellért elárulja, hogy lényegében sokan az ő útmutatásai alapján tárták föl a forradalom napjait.¹¹⁷ Elek Artúr, aki korábban Kosztolányi Poe-fordítását kritizálta, *A Vérmező felől* címmel ír cikket, a szabadság–egyenlőség–testvériség híres jelszavait hangoztatva; Feleky Géza beszámol róla, hogyan nevezte ki őt Kéri Pál – aki Kosztolányit annak idején feleségének, az akkor még Harmos Ilonának a Vígszínházban bemutatta – a „térparancsnok civil-adlátusának”; Gellért Oszkár a népek szövetségéről szól és a Szent Korona-tan bukásáról; Gerő Ödön azt ünnepli, hogy a háború a világot nem a reakció irányába, hanem „balfelé” terelte, s lényegében a militarizmushoz húzó, a korábbi alfejezetekben nietzscheánusként emlegetett „tisztítótűz”-elméletet eleveníti föl; Göndör Ferenc, *Az Ember* című lap főszerkesztője és harcos cikkírója tetteles részvételét mutatja be (polgári parancsnokként részt vett a Platzkommandó elfoglalásában, és a Nemzeti Tanács elé vitték – az Astoriába – Várkonyi tábornokot és két törzstisztjét); Hatvany Lajos azt a szintén nevezetes epizódot eleveníti föl, amikor a telefonos kisasszonyok is csatlakoztak a forradalomhoz, megnehezítve Lukachich Géza, a főváros akkori katonai parancsnokának intézkedéseit (akit később le is tartóztatnak Károlyiék); Kóbor Tamás a forradalomban látja azt az erőt, mely segíti a múlttól való megtisztulást, és „meghozza azokat az erkölcsöket, melyek mellett a vesztett háborút el lehet viselni”;¹¹⁹ Krúdy keserédesen nosztalgizál az „elballagott régi idő” felett; Lengyel Menyhért szintén az Astoriában (ahol, a Károlyi-palota elhagyását követően, a Nemzeti Tanács tanácskozott) töltött óráinak emlékeit eleveníti föl; a későbbi népbiztos, Pogány József pedig a Katonatanács szerepének fontosságát emeli ki.

Kosztolányi nem volt egyedül óvatosságával: a többi szerző között is akadt, aki vagy nem lelkesedett annyira a változásokért, vagy aggódott a forradalom jövőjét illetően. A szerkesztő Gellért Oszkár meg is jegyezte: „azok közt, akiket a könyvben megszólaltattam, sok olyan volt, akinek a kényszerű forradalmiságát már akkor is tapasztalnom adatott.”¹²⁰ Ám abban mindannyian egyetértettek, hogy a korábbi politikai–hatalmi elitnek távoznia kell, és Magyarországnak függetlenné kell válnia, de abban megoszlottak a vélemények, hogy meddig menjenek el. Néhány megszólaló ugyanis a forradalmi átalakulástól az oroszországi változásokhoz hasonló eredményeket várt, már 1918 őszén is. Kosztolányihoz hasonlóan Füst Milán szintén a visszafogottabb reagálók közé tartozott: „Az emberek persze nem tudják, hogy ily nagy felszabadulást bánat követhet, – nem nézik meg a koldusasszonyt gyerekével az utcasarkon [...] Kinn fekszik revolverem, amíg irok, – léptek kopognak benn s egy-egy lövés dördül az éjszakában. Meg kell védenem magam, ha betörnek. [...] s most: igazán nem lehet tudni, mi lesz holnap. [...] Baj lesz holnap! – Teljesen egyedül és elhagyottan! – Rabindranath Tagoret fogom olvasni.”¹²¹

Herczeg Ferenc is szerepel a kötetben, ám ő a távolságtartását inkább általános

frázisokkal fejezi ki: „A politikusokat ne a szavaik, hanem a tetteik után értékeljük. [...] Vezér legyen a legtehetségesebb és legönzettelenebb. Forradalmi program ez? Akkor éljen a forradalom!”¹²² Kabos Ede ugyancsak szkeptikus látásmódról ad tanúbizonytságot: „Mennyi szabadság elég egy népnek? [...] És a kevesebb miatt vért önti, a több miatt esetleg szintén? Pfuj, ezek a tolakodó kérdések, ezek az elzavarhatatlan őszi legyenek! Nem akarok gondolkozni, hinni akarok magasabb történelmi erőkhöz [...] Igen, hinni akarok a nagy Magyarországon: a kultur-Magyarországon. És már nem irtózom úgy a vértől sem, akármilyen undorító ital is. Az első nap elmúlt és a forradalom az ur az egész országban. Nem félek. [...] Egy gyermek se jöhet világra vér nélkül. [...] A felhők peremén piros színek gyulnak ki. A nap se tud vér nélkül felkelni...”¹²³

Kosztolányi Dezső – egy másik szövege mellett – a *Bus, pesti nép* című költeményét szánta *A diadalmas forradalom könyvébe*, mely először 1913 karácsonyán jelent meg a *Világban*.¹²⁴ Már a cím is sejteti, hogy a versben sem az ünneplő tömeg, sem a forradalmi eufória nem jut szerephez, sőt, paradox módon mintha épp az ellenkezőjét hirdetné. A „bús, pesti nép” nem más, mint a kiszolgáltatottak tömege; az egyszerűbb néprétegek képviselői, a munkások és az utcalányok, akik a külső-Józsefvárosban élnek. Annyiban kapcsolódik tehát Kosztolányi verse a forradalmi tematikához, hogy a (többek között a) szociáldemokraták által felkarolni kívánt rétegek szenvedéseit mutatja be, részvétellel teljes hangon. Nem derül ki azonban a szövegből, hogy a jelen események megváltást hoznak-e számukra. Ha a Gellért-kötetben megjelent változatot egybevetjük a *Világban* olvashatóval, megállapíthatjuk, hogy egy-két kisebb helyesírási eltéréstől eltekintve (illetve egy helyütt a lapban szereplő „vérező” jelző helyett „vérző” olvasható a könyvben) nincs változás, Kosztolányi tehát nem kívánta *aktualizálni* a művet.

Kosztolányi másik írása, mely a forradalmi kiadványban szerepel, *A vörös panoráma* című tárcsa. Nem tudunk róla, hogy máshol is megjelent volna, így föltételezhető, hogy ezt a szöveget – ellentétben a verssel – már kifejezetten a Gellért által szerkesztett kötet számára írta. Ezt támasztja alá a téma is, hiszen a forradalmi napokról van szó. Mint jeleztem, a mindenkori köpönyegforgatást, a történelmi időkhöz való alkalmazkodást, az éppen uralmon lévő rendszer és ideológia kiszolgáltatását teszi nevéssé és/vagy szánandóvá a cikkben. Gellért talányosan jegyzi meg – talán a közte és Kosztolányi közt meglévő véleménykülönbségre (vagy épp KD „túltengési” vágyára) utalva – a szöveggel kapcsolatban: „Kosztolányi Dezső a *Bús pesti nép* című versét küldi, de mellé prózát is, s ez jellemző az emberre és íróra egyaránt”.¹²⁵ A pillanatképekből álló szöveg második szakasza ugyanis arról tudósít, hogy a Habsburg uralkodói pár festett arcképeihez – azaz az éppen most megbukott rendszer jelképeihez – hogyan viszonyulnak az átlagemberek: „Kértem egy ilyen képet. A segéd zavartan az irodába ment, hívta a boltost, a tulajdonos újra megkérdezte, mit parancsolok, azzal eltűnt és a leányát küldte, aki szinte fülembe sugta, hogy sajnálatukra nem szolgálhatnak vele, mert mind elfogyott. Azt kell hinnem, hogy a forradalmárok vásárolták össze, az első huszonnégy óra alatt. Mikor kezem a kilincsre tettem, a boltos, a leánya és a segéd ijedten tekintettek utánam. Bizonyára azt gondolták, hogy titkos rendőr vagyok vagy őrült.”¹²⁶ A Gellért-szerkesztette könyvet később a fehérterror indexre tette, föl-

hető példányait pedig elkoboztatta. Károlyi Mihály még meg is jegyezte a szerkesztőnek a kiadvány készítésekor: „– Tudja, hogy ezért minket fel fognak akasztani valamikor?”¹²⁷

(folytatjuk)

JEGYZETEK

89. Babus Antal, *Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban* = Uő., *Tanulmányok Fülep Lajosról*, József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya, 2003, 85.
90. Vö. Babus, 2003, 90–91. Babus idézetének forrása: Jászi Oszkár, *Visszaemlékezés a román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra*, Lapkiadó Rt., Cluj–Kolozsvár, 1921, 12. E helyütt jelzi továbbá Babus, hogy a Jászi Oszkár bibliográfia – vitathatóan – Jászi műveként vette föl a szöveget: *He-lyünk Európában. Nézetek és koncepciók a XX. századi Magyarországon*, I. köt., vál., szerk. Ring Éva, bev. Berend T. Iván, Magvető, Bp., 1986, 115–117. Vö. *Jászi Oszkár bibliográfia*, szerk. Gyurgyák János – Litván György, MTA Történettudományi Intézet – Századvég Kiadó, Bp., 1991, 50.
91. [Szerző nélkül]: *A magyar intelligenciához! A „Világszabadság Liga” megalakulására*, Pesti Napló, 1918. nov. 3., 8.
92. A kérdéskörrel részletesen lásd majd az életrajz kötetbeli változatát.
93. Réz Pál, *Kosztolányi, a hírlapíró* = Kosztolányi Dezső, *Álom és ólom*, összegyűjt., bev. Réz Pál, Szépirodalmi, Bp., 1969, 20.
94. Kosztolányiné, 226.
95. K. D., *Őszintén szólva. Forradalmi napló*, Pesti Napló, 1918. nov. 3., 7.
96. *I. m.*
97. Géra Eleonóra, *A balál villamoson érkezett. Fővárosi bétköznepok a spanyolnátha árnyékában* = *Sorsok, Frontok, Események*, 734.
98. Bihari, 2014, 461.
99. Bihari, 2014, 461.
100. Hatvany Lajos, *Kaffka Margit*, Pesti Napló, 1918. dec. 3., 5–6.
101. Kosztolányiné, 227.
102. Vö. Rolla Margit, *Kaffka Margit II. Út a révig...*, MTA, Bp., 1983, 196; és: [Szerző nélkül], *A Nyugat hírei*, Nyugat, 1918. Karácsony, 863–864. A temetés időpontját Rolla december 3-ára teszi, a *Nyugat*-ban pedig 4-ét említene.
103. Vö. Kosztolányi Dezső, *Esti megtudja a balálbirt*, Új Tükör, 1978. dec. 24., 11. (Gépirat: MTAKK Ms 4613/7–8.); ugyanitt: Réz Pál, *Egy ismeretlen Kosztolányi-írás*.
104. Géra, 2015, 746.
105. Kosztolányiné, 227–228.
106. *Napló 33–34*, 812.
107. Kosztolányi Dezső, *Őszintén szólva. Drótsövény-betegség*, Pesti Napló, 1918. szept. 15., 6; *Őszintén szólva. „Hja, béke van...”*, 1918. okt. 13., 10; *Őszintén szólva. Járvány*, 1918. okt. 20., 8; *Őszintén szólva. Kedves cenzor*, 1918. okt. 29., 12; *Őszintén szólva. A szutykos város*, 1919. jan. 5., 7–8; Kosztolányi Dezső, *Orfeum*, Figaró, 1918. okt. 9., 16–19.
108. Kosztolányi Dezső, *Őszintén szólva. „Hja, béke van...”*, 10.
109. Kosztolányi Dezső, *Őszintén szólva. Járvány*, 1918. okt. 20., 8.
110. Kosztolányi Dezső, *Esti megtudja a balálbirt*, Új Tükör, 1978. dec. 24., 11.
111. Jászi, 1989, 48.
112. K. D., *Őszintén szólva. Forradalmi napló*, Pesti Napló, 1918. nov. 3., 7.
113. Gellért Oszkár, *Egy író élete. I. köt.*, 1902–1925, Bibliotheca, Bp., 1958, 335.
114. *A diadalmas forradalom könyve. A népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak önvallomása. A forradalmi napok hítelei krónikája*, szerk. Gellért Oszkár, Légrády Testvérek, Bp., 1918. [a továbbiakban: Diadalmas]
115. Gellért, 1958, 335.

116. Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter, Kunfi Zsigmond munkásügyi és népjóléti miniszter, Garami Ernő kereskedelmi miniszter, Lovászy Márton közoktatásügyi miniszter, Batthyány Tivadar belügyminiszter, Berinkegy Dénes igazságügyminiszter, Bartha Albert hadügyminiszter, Buza Barna földművelési miniszter, Linder Béla hadügyi, majd tárcanélküli miniszter, Nagy Ferenc közéleti miniszter, Szende Pál, a pénzügyminisztérium vezetésével megbízott államtitkár.

117. Vö. Gellért, 1958, 335.

118. „Talán szükség volt rá, hogy a lelkek csordultig megteljenek szenvedéssel. [...] A nagyszerű katasztrófa alaposan végigsuhint az evolúció és revolúció szójátékon. Az a szójáték a szabadelvűségnek egyik legkedvesebb játéka. Nagy megváltozásokhoz az elemek széthullása, a folytonosság fölborulása szükséges.” – Gerő Ödön, *Mindig a történelmi katasztrófa-elméletet = Diadalmas*, 56.

119. Kóbor Tamás, *Ilyenkor szoktak jönni a bölcsek = Diadalmas*, 67.

120. Gellért, 1958, 335.

121. Füst Milán, *Napló részlet = Diadalmas*, 50.

122. Herczeg Ferenc, *Minden embert = Diadalmas*, 60.

123. Kabos Ede, *Széljegyzet egy letépett kalendáriumi lapra = Diadalmas*, 62.

124. Kosztolányi Dezső, *Bus, pesti nép*, Világ, 1913. dec. 25., 9. A verset később közölte *A Hét* hasábjain is: 1915. júl. 25., 391.

125. Gellért, 1958, 343.

126. Kosztolányi Dezső, *A vörös panoráma = Diadalmas*, 66.

127. Károlyi szavait idézi: Gellért, 1958, 335.

GULA MARIANNA

A fordítás mint parallaxis, a parallaxis fordítása

SZENTKUTHY MIKLÓS *ULYSSES-FORDÍTÁSA (1974) ÉS ÁTDOLGOZOTT
VÁLTOZATA (2012)*

A parallaxis fogalma az elmúlt két évtizedben a kulturális képzelet kikerülhetetlen része lett.¹ A Joyce-kritikában viszonylag korán teret hódított, nem véletlenül, hiszen az *Ulysses Laisztrügónok* fejezetében Leopold Bloom tudatfolyama afféle talányként feldobja a szót – „*Parallaxis*. Sose értettem pontosan. [...] *Par* az görögül van, *parallel*, *parallaxis*”² –, amely később visszaköszön *A napisten marhái* fejezet egy szürrealis víziójában: „És jönnek a felhők országútján, lázadás morajló mennydörgésében, fenevadak szellemei. Huhu! Hallga! Huhu! Parallaxis jár mögöttük, ösztökéje villámlás, szemöldöke skorpió.”³ Joyce szövegeinek, különösen az *Ulysses*nek számos narratív, szerkezeti és stilisztikai vonását tárgyalták a parallaxis fogalmi keretében, de szolgált az általuk megkívánt olvasási módok metaforájaként is.

Az *Ulysses* plurálisan parallaktikus természete számos kihívás elé állítja a fordítókat, és nagyban felelős azért, hogy Joyce szövegét nemcsak számos nyelvre lefordították, de előszeretettel újra is fordítják. Az irodalmi szöveg és fordítása(i), illetve az egyes fordítások közötti viszonyra, különösen, ha a szöveg annyira összetett, mint az *Ulysses*, szintén kiválóan alkalmazható a parallaxis metaforája. Magyarul immár négy változat áll az olvasó rendelkezésére: Gáspár Endre 1947-es és Szentkuthy Miklós 1974-es fordítása, illetve a Szentkuthy-féle fordítás két átdolgo-